

L'EXILI DE PAU CASALS

Símbol de coratge i dignitat en la lluita per la llibertat de Catalunya i la pau al món

Josep Maria Figueres

Antecedents

En la plenitud de la carrera musical de Pau Casals, la Guerra Civil, el més greu esdeveniment de la història contemporània de la península, sacsejà molt profundament la seva vida, així com la de tota la població catalana, i afectà la seva trajectòria humana i vital i el seu comportament pel que fa a residència, viatges i actitud. Casals tenia aleshores un gran prestigi internacional i un alt reconeixement i estima dels catalans, que li havien dedicat carrers i altres honors. El 1936 era un símbol de l'art i del compromís ciutadà amb la legalitat constitucional republicana. Ho havia expressat amb diverses manifestacions. Simultàniament, mantenia una posició de simpatia i difusió envers una activitat molt elitista com era la música clàssica. Així, per exemple, ho podem veure amb la creació de l'Associació Obrera de Concerts el 1926. La guerra, doncs, l'afectà profundament i en visqué l'exili com a conseqüència directa participant absolutament en el destí dels seus conciutadans que tant estimà i ajudà, com palesa el ric epistolari conservat, després d'un llarg periple, amb tot el seu arxiu, a Catalunya¹.

Fixar-se, a més, en el seu exili és mirar un llarg lapse de la seva vida, atès que és un període de temps que va del 1939 al 1973, any de la seva mort, és a dir, trenta cinc anys de treball intens. Caldria començar fent especial menció del coratge continuat en la trajectòria d'un artista compromès en la constància a mantenir una posició moral a favor de les llibertats nacionals de Catalunya, la qual tant defensà, i de la pau i l'harmonia en la convivència universal que costen tant d'abastar atesa la feblesa de la condició humana que, sovint, comporta una dimensió mot crítica en els comportaments socials que arriba al clímax amb la destrucció organitzada: això és, amb la guerra i les seves conseqüències com ara la fam de la població urbana, especialment la infantil, els bombardeigs o, posteriorment a la dècada dels seixanta, l'arsenal nuclear

amb motiu de la tensió que es va crear durant la guerra freda. Casals s'implicà tot posant un toc d'atenció davant les pors del món. Ho féu, com veurem, per la seva terra: en minúscula, la pàtria catalana, i en majúscula, el planeta de tothom.

Casals rep dels seus pares l'amor a la música i a la catalanitat. Va estar molt lligat no només a Catalunya sinó també a Puerto Rico, on havia nascut la seva idolatrada mare, filla de catalans que hi havien emigrat i on residí des del 1956 ininterrompudament després d'una primera etapa des del 1939 a Prada. El 1939, en començar un exili fins a la mort, era un músic reconegut internacionalment i considerat un gran renovador pel seu caràcter creatiu, el nivell exigent, la sensibilitat exquisida i l'afany de perfeccionisme. Havia viatjat per tot el món i fins la reialesa europea s'havia rendit al seu so: era considerat un dels grans músics del segle. No veurem ací la seva trajectòria musical, sinó específicament el que féu en relació amb l'exili català.

Caldria remarcar un tret de la llarga vida de Casals (el Vendrell, 1876): d'una banda, se'ns mostra coratjós i tenaç en les resolucions que pren i, d'una altra, idealista fins a la solitud quan creu que té raó. L'episodi que narra Joan Alavedra de la seva primera estada a París és ben revelador: el 1895, feia a peu quatre vegades al dia un llarg camí, del treball a casa, un detall ben il·lustratiu de la seva fermesa, bé en el camí vital emprès, bé en el seguiment d'una vocació o bé en el fet de no rendir-se davant l'adversitat. El valor musical a part, el treball, la constància, la voluntat a perseverar fan que Casals sigui molt acceptat i la seva actitud molt entesa per la població catalana que, als anys trenta, entén el treball com a fórmula de millorament, no pas el joc o l'especulació: l'esforç personal per dominar la terra o, mitjançant la tècnica, dominar la fàbrica.

La música és el resultat d'un esforç; això és una altra dada interessant quant a la seva vinculació amb la població catalana. La música, el treball, la constància, els valors seran un tot harmònic que no diferenciarà, com hauria pogut fer fàcilment refugiant-se en la seva obra creativa i silenciament la seva opinió personal. Hauria estat un gran músic però gens compromès amb el seu temps difícil i amb la població que patia, el seu poble. Casals diu a J. M. Corredor: «Mai no he estat afiliat a cap partit ni he ocupat cap càrrec polític. (...) La República espanyola, als seus començos, aportava un desig lloable de renovació. La voluntat popular s'havia manifestat sense equívocs a favor d'un règim autènticament democràtic. Els nous governants, així que exercirien el poder, s'ocuparen amb energia i diligència del problema de la instruc-

ció pública, molt descurat fins aleshores. Cal recordar que la majoria dels intel·lectuals espanyols eren republicans i que les seves campanyes havien contribuït poderosament a la caiguda de la monarquia. Com a català em sentia especialment agraït al nou règim, perquè amb la concessió de l'autonomia havia satisfet les aspiracions del nostre poble, que no eren incompatibles ni molt menys, amb un sentiment de fraternitat espanyola.»

La guerra

Durant el conflicte bèl·lic del 1936 es posicionà al costat de la República, malgrat les malvestats del terror roig que imposaren certs elements anomenats incontrolats, però ben controlats per la FAI, als conservadors o catòlics encara que fossin republicans i catalanistes². Podia més el seu esperit terral i l'ànsia de progrés i modernitat que representava l'anhel del 1931 que no la conjuntura, afortunadament breu —només un estiu amb les cues d'una tardor— del terror del carrer, que les autoritats no van poder ni voler aturar. Casals veia que era una taca, negra i gran, en una tela virginal impol·luta, mentre que l'altre bàndol, el revoltat, era tot ell una negror que va provocar precisament l'horror arreu. Es va posicionar al costat de la República a causa de la seva ideologia republicana i popular, el seu catalanisme i el seu sentit progressista de la vida.

Els concerts a Barcelona, les crides públiques per demanar suport i recursos, les manifestacions en entrevistes crítiques contra les barbaritats, etc., proclamaven el seu ferm suport a la legalitat amenaçada. Va col·laborar notablement a apaivagar els estralls dels bombardeigs franquistes a les ciutats catalanes i les penúries dels infants. La seva acció va augmentar fins a posicionar-se plenament, des d'una dimensió estrictament moral més que no política o de partit, o nacional o, millor dit, terral. Aquesta actitud, considerada política per alguns, Casals, músic constant, la definia com a moral; avui en diríem una posició simplement cívica. En relació amb el terrible moment que li tocà de viure, diu a Josep M. Corredor: «A despit de la meua gran tristesa per tot el que ocorria, jo no podia romandre indiferent en aquell dolorós conflicte. Jo no oblidó els meus orígens humils, que m'uneixen i continuaran unint-me al meu poble. Per a mi —i que tothom jutgi segons la seva consciència— hi havia una qüestió de principi: la meua adhesió a les institucions avalades pel sufragi. Pel que afecta règims i institucions, sempre acataré la voluntat popular, sigui el que sigui el sentit en què s'expressi.»

Al llarg de la guerra i l'exili, es mantingué incombustible en la projecció del seu pensament;

segons Casals, en primer lloc, cal ser fidel a la pròpia consciència i qui ho mantingui sempre tindrà raó. Un exemple d'aquesta posició és el parlament que adreçà amb finalitats pràctiques i d'ajuda concreta³. Casals no vol referències abstractes de suports eteris sinó materialitzar ajudes puntuals, missatges que es puguin traduir en diners, llet en pols o paquets de queviures, és a dir, materials tangibles. Per això despertà una gran popularitat en els refugiats, que veien en ell una persona que els ajudava tothora. Vegem-ne una mostra: «Vaig a dirigir unes breus paraules als meus amics d'Amèrica per tal de fer-los una crida personal. Durant les moltes vegades que he recorregut el vostre país, he pogut apreciar i admirar l'esperit generós amb el qual els americans responen a tota crida a alleujar sofriments humans. Per això tinc plena confiança que comprendreu que en aquests moments en els quals el meu país necessita ajut, m'adreci a vosaltres, amics meus, col·legues meus, i a tot el poble americà, ja que per espai de tants anys m'ha tractat tan bé en els meus concerts. Em permeto demanar-vos la vostra cooperació, el vostre ajut en la tasca que he emprès per tal de subministrar aliments, robes i medicaments als infants i vells, així com també per a l'evacuació dels nens que tants greus perills corren a causa de la guerra i dels bombardeigs. Us prego que tingueu la bondat de trametre'm qualsevulla quantitat de metàl·lic a l'objecte d'augmentar en el possible els socors necessaris. Podeu trametre els vostres donatius en xecs adreçats al meu nom i dirigits al Midland Bank Charing Cross Brand Londres. I vulgueu acceptar l'expressió del més profund agraïment.»

En esclatar la insurrecció militar de 1936 contra la República, el catalanisme, el liberalisme i l'afany de justícia social, Casals està assajant al Palau de la Música Catalana el concert per a la inauguració de l'Olimpíada Popular. En començar *L'Himne a l'alegria*, i davant la notícia que es congria la revolta militar per a aquella mateixa nit —ho recollim de l'esplèndid volum de converses de Corredor—, Casals recorda: «Imagini's la meua consternació. Em vaig dirigir als músics i als cantants i els vaig exposar el que m'acabaven de comunicar. Vaig afegir: 'Com que no sé quan ens podrem tornar a reunir, us proposo que executem la *Simfonia* completa abans de separar-nos'. Tothom es posà a cridar: 'Sí! Sí!' Quin moment tan emocionant! I quin contrast. Nosaltres cantàvem l'himne immortal a la germanor, mentre pels carrers de Barcelona —i de tantes altres ciutats— es preparava una lluita fratricida.»

I va continuar l'assaig, així com el seu compromís. Durant la guerra oferí a Barcelona tres grans concerts de beneficència a la ciutat, que pateix

gairebé quatre-cents bombardeigs. En tots ells l'ambient humà és electrizant. Això no s'esdevé només en els concerts de Casals sinó en tots, a causa de la situació general de galvanització. Per exemple, quan al Liceu es representa *Samsó i Dalila*, en francès, ressona la sirena d'alarma de bombardeig i s'apaguen els llums: s'atura el concert. Ressona *La Marsellesa*, el públic es posa dempeus i els militars es quadren. En silenciarse l'alarma, segueix la representació. I així tres cops. Els concerts de Casals tenen lloc en aquest entorn. Especialment emotiu fou el concert d'octubre del 1938 davant els ferits, que aplaudien silenciosament enlairant el monyons o posant-se drets, els qui podien fer-ho. Durant la guerra, Casals es desviu donant donatius de llet als nens del Vendrell, trametent a l'opinió pública internacional missatges de solidaritat, com ara el que envia als nord-americans, citat adés, el qual es difós a la premsa barcelonina com a exemple de solidaritat vers la causa republicana...

L'exili: el suport als refugiats

En caure Catalunya, el febrer del 1939, Casals és a París: hi havia anat per fer uns concerts. En conèixer la notícia de l'ocupació i la derrota de la República i de Catalunya, tingué una molt amarga experiència: a casa dels Eisenbert, en una cambra a les fosques i en un silenci i mutisme absoluts, s'hi tancà durant quinze dies, els més tristos de la seva vida. Només Joan Alavedra i Frasquita Capdevila li poden fer costat. Ofereix, finalment, un concert a Canes, on s'hi refugia a l'abril. Davant la incertesa, s'acosta —així com feren altres exiliats— a Andorra i a la Catalunya Nord, els comtats catalans que els reis espanyols donaren a França el 1659 (tractat dels Pirineus) però que conservaven catalanitat plena perquè havien estat precisament l'espai on havia nascut, feia més de mil anys, Catalunya. A Prada de Conflent va establir la residència i l'oficina personal de solidaritat als refugiats, al costat de l'art romànic de Sant Miquel de Cuixà i a l'ombra del Canigó.

Visita diversos camps de concentració, s'emociona i vol ajudar davant la magnitud del drama. Hi dedica tres, quatre o cinc hores cada dia: organitza tramesa de queviures, contesta personalment els milers de cartes que rep, ajuda financerament amb quantitats que no fa públiques però que conserva, en cartes, relacions, etc., com la majoria dels intel·lectuals que conservaven tots els papers que emetien. Ajuda especialment els nens, famílies... Mentrestant, el franquisme l'acusa de separatista i li imposa una multa d'un milió de pessetes. La tardor del 1939 *La Vanguardia* informa de la sanció sense cap comentari⁴.

Casals fa el que la Generalitat —que lliurà tot el seu tresor al govern republicà— no pot fer d'una manera efectiva, o sigui, ajudar els republicans internats als camps de concentració de les platges rosselloneses, que segueixen enviant cartes amb peticions d'auxili, totes les quals van ser contestades per ell. Agents artístics nord-americans i d'altres estats el conviden amb sucosos honoraris, però Casals es tanca en un silenci com a estentòria protesta davant el totalitarisme espanyol, tot repetint el que féu durant la guerra de no actuar davant les potències de l'eix per les persecucions que feien als jueus i pel suport als revoltats franquistes. Intenta anar a Amèrica, però davant el naufragi del Champlain fixa la residència, ara definitiva, a Prada de Conflent. Seguirà ajudant tots els refugiats que pugui. Lloga un camió amb conductor per a distribuir provisions, fa crides, organitza lliuraments de paquets per a altres organitzacions de solidaritat... Fins al començament dels quaranta, la generositat de Casals vers els internats als camps del Rosselló va ser constant. Clausurats els camps, seguirà pensant, especialment, en els nens. En relació amb aquesta ajuda, Robert Baldock, citant el documental d'Isaac Stern sobre Casals (1958), diu: «Si alguna cosa he fet bé a la meua vida és aquesta.»

Continua ajudant els refugiats: les detallades relacions que confecciona dels donatius permeten afirmar que la seva ajuda fou més destacada que la de la Generalitat. França no va tenir el seu més bon moment de solidaritat, tot i les dificultats òbvies⁵. Durant anys anota, ratlla a ratlla, i fixa, en dates i imports, les ajudes que dona. Té consciència que encarna els valors d'estima i de solidaritat. Tots els esforços se centren a recollir fons per a la Creu Roja. Toca només a la França no ocupada, però el 1942, arran de l'ocupació general, el moment és crític. Ho farà fins en els moments més durs, com ara a mitjan quaranta, i malgrat tenir els dipòsits bancaris congelats a París. Casals resistí malgrat la pressió dels nazis que ocupen Prada, com tota la França de Vichy, i amb el rerefons d'una amenaça de guerra en què Espanya es posiciona en favor d'Alemanya, la qual cosa portaria indubtablement la seva detenció i, presumiblement, l'acompliment de l'amenaça d'execució pública que havia promès el general rebel Queipo de Llano des de Ràdio Sevilla.

Casals no es belluga de Prada. Oficials nazis el visiten amb la invitació d'un concert a Berlín. Després de dues hores de diàleg forçat, drets i en posició de tensió, marxen sense que Casals es compromet a res. La força de Casals era el seu testimoni i la solidaritat davant el dolor col·lectiu. Es conserven al mateix arxiu català les cartes dels internats: les que enviaven a Companys i les

trameses a Casals; en totes hi ha la nua desesperació davant el present i el futur.

Acaba la guerra i el juliol de 1945 visita Londres en olor de multitud; British Airways no li cobra el passatge. Va ésser el primer concert des del 1939. Actua al Royal Albert Hall i, des de la BBC, envia un missatge d'esperança a Catalunya. La posició de Churchill de tolerància vers Franco, de ple suport polític, el tancà en un mutisme eloqüent. Creia, com tots els republicans, que els aliats liquidarien el franquisme. Tornà el mateix 1945 a Londres i anuncià que era la darrera visita, el darrer concert; d'aquesta manera, protestava per la posició aliada de no-bel·ligerància davant el règim de Franco. I es mantingué ferm en aquesta posició. Rebutjà el doctorat honorari d'Oxford i de Cambridge, com tampoc no acceptà anys després, el 1956 a Puerto Rico, el doctorat d'honor, atès que se li atorgava simultàniament a un magistrat del Tribunal Suprem franquista. Els detalls menors poden ser molt significatius i, per a Casals, les concessions són inexistents. A les seves memòries Trueta, gran amic de Casals, reproduïx una carta (28-IV-1948) on s'esplaia sobre aquesta qüestió: «Per desgràcia, els governs i la política insisteixen a voler ignorar els sentiments dels pobles. Amb la troballa del mot realista (política realista), han tirat per les bordes tot ideal. Tot el que és noble. Quan al nostre problema, ja és ridícul parlar-ne. La nostra situació és exactament la descrita per vostè, catalans que com tots nosaltres enyorem la pàtria i esperem resignats. Sí, decepció, resignació, desesper: aquest és el nostre guany per haver-ho sacrificat tot creient com uns babaus en la dignitat i principis morals dels Estats Units i d'Anglaterra. A vostè i els seus estimats, els meus afectuosos records. L'abraça i el felicita de tot cor. Pau Casals.»⁶

A partir de desembre del 1946, després d'una única gira per Suïssa, anuncia el boicot ple, el silenci absolut. A la revista *Life* diu que és «el més gran sacrifici de la meua vida». Tanmateix, no es reclou en una posició d'aïllament, derivada de l'edat, l'obra creativa o el cansament de la lluita. Durant la dècada dels cinquanta i seixanta, seguirà fent el que havia fet a dels quaranta: treballar pels refugiats i, amb més braó, per la dimensió internacional. Col·laborà amb Chaînes du Bonheur International, assumí la protecció personal de sis-centes famílies, presidí el 1953 l'associació benèfica Spanish Refugee Aid Inc., contestà cartes, etc. El seu dinamisme, a pesar de l'edat, sembla frenètic.

Activitat musical: els festivals de Prada

El 1950 neixen els festivals de Prada per commemorar el segon centenari de la mort de

Bach. Músics amics, especialment Mieczyslaw Horszowsky, que ho comunica a Alexander Schneider, pensen que si Casals no viatja per tocar que ho faci el seu públic. Es van haver de crear uns concerts en una ciutat que no tenia cap tradició —ni l'espai ni la població— en aquesta mena d'esdeveniments; només s'hi féu perquè era la residència de Casals. Malgrat les dificultats, doncs, a Prada, al peu del Canigó, la muntanya que cantà Verdager i davant la qual es descobria el mestre quan passejava i se li apareixia en enlairar la vista, en aquesta petita vila, amb la petita església de Sant Pere, hi acudiren melòmans cosmopolites que sabien que escoltar Casals era una experiència vital única ben digna de tots els viatges i esforços.

Els festivals, especialment el primer el 1950, es convertiren en un dels esdeveniments musicals més remarcables mediàticament, igualment com ho foren, posteriorment, les intervencions a les Nacions Unides. Cada estiu de 1950 a 1955, la ciutat va ser notícia musical internacionalment, en què es proclamava, com als itinerants Jocs Florals de l'exili cultural català, una protesta muda davant la persecució del franquisme. A la Catalunya francesa s'hi troba la crema de la cultura catalana, els qui no van escampar-se arreu del món: de Pompeu Fabra a Antoni Rovira i Virgili. Casals s'hi trobà bastant bé en aquest entorn on terra i llengua, amics i companys, li apaivagaren el mal regust de l'exili.

La mort de l'estimada Francesca Capdevila, la Frasquita, significà un xoc. Entrà en una inestabilitat emocional profunda. Una efímera visita, pactada i silenciada, a l'Espanya franquista per visitar l'enyorat Sant Salvador a la costa tarragonina per a enterrar-la i una buidor per omplir... La deixeble Marta Montañez, jove estudiant porto-riquenya, li féu costat en aquestes circumstàncies. Al cap d'uns mesos, a la fi del 1955, la nova companya de Casals volgué tornar al seu nadiu Puerto Rico després de l'absència, i no ho féu sola sinó amb Casals de bracet. Era un retorn simbòlic al niu matern. Marta Montañez havia estat una gran alumna que, curiosament, havia nascut a la mateixa ciutat, carrer i casa on ho havia fet la mare de Casals, com també el mateix dia de l'any. Es convertí en esposa amant, en secretaria fidel i, posteriorment, fins avui, en preserva el llegat.

Pau Casals deixà el refugi del Rosselló per apropar-se a un altre mar, el caribeny, on morí dècades després, tot acostant-se a uns altres exiliats, als americans. Visità Mèxic —on li abellia d'anar-hi, especialment pel suport que havia donat als refugiats—, Argentina, Cuba, Veneçuela... i participà en actes i acostà veu i violoncel als compatriotes que li ho demanaren. Molt emotiva fou la multi-

tudinària estrena d'*El Pessebre* a Acapulco. En acabar els concerts, sempre interpretava *El cant dels ocells*. Era el seu toc especial per remarcar una complicitat amb la presència dels refugiats, amb l'opressió que patia Catalunya i amb la voluntat que la música, en silenci o en so, fos un acte de solidaritat. Havia dit a Josep M. Corredor en les seves celebres converses: «M'he hagut de resignar a quedar-me. La vida és així.» En una altra avinentesa afegia: «Un refugiat que es troba des de fa anys a l'hospital d'una ciutat francesa escriu: 'Mestre, tinc el sentiment de participar-li la defunció del nostre compatriota refugiat M. A., el qual vostè havia escrit i ajudat diverses vegades. Solament dues persones el vam acompanyar al cementiri. Ara ens trobem oblidats, *abandonats de tothom*. Les darreres paraules de M. A. van ésser per dir-me: 'Et demano que escriguis això... la meva mort, al mestre Casals. Ja sé que tindrà un moment de record (sic) per a mi'. Li transmeto l'encàrrec del meu amic.'»

Constància en el suport a la cultura catalana

En el decurs del llarg exili Casals tingué una decidida acció en favor de la cultura i la identitat catalanes. Ho féu bàsicament amb mesures constants i diverses de suport moral: una simple fotografia dedicada a la redacció d'una revista en català de l'exili, una carta d'encoratjament, la redacció d'un text de salutació per a publicar o un

mer parlament. A tall d'exemple, esmentem: uns simples mots manuscrits en un llibre de denúncia del genocidi franquista (Buenos Aires, 1956), la visita als catalans de la diàspora com a president dels Jocs Florals de Perpinyà el 1950 o el parlament davant una multitud com succeí en els diversos viatges i parlaments als centres d'exili, on les revistes que preserven el sentit de catalanitat se'n fan ressò. El contacte de Casals amb els exiliats fou constant: concerts especials com el de Veracruz (1956) o visites específiques als casals⁷ que apleguen els exiliats: Caracas (1958), Acapulco (1960), Buenos Aires (1964)... Naturalment, excel·lirà amb la seva obra, plena de ressonàncies i d'alts continguts catalans, i amb la seva tasca global, on expressa rotundament la catalanitat d'origen i continuïtat. Un exemple d'aquesta implicació fou la vinculació als Jocs Florals. El parlament als Jocs Florals del 1950 al Palau dels Reis de Mallorca el 24 de setembre, celebrats per primera vegada en terra catalana durant l'exili, com remarca Josep Faulí, va ser una autèntica declaració de principis vitals⁸. Aquest tarannà de suport resta palès en la visita a la col·lectivitat catalana de Mèxic, com recull el 1956 *La Nostra Revista*, on expressa: «Estimats: Acabeu de pronunciar un mot, aquestes gràcies que m'heu donat, i no m'agrada. Les gràcies, si fos el cas, les hauria de donar jo. Jo que he patit, però és que vosaltres heu patit més que no pas jo. I heu conservat aquest

esperit que us honora tant. I jo, pensant sempre en vosaltres, m'he dit: Que és bell que Catalunya sigui tan forta i que els catalans tinguem aquest esperit! (...) En quant a la meva persona, jo considero que fent el meu deure no he fet res més que això: complir amb el meu deure. I cadascun de vosaltres també l'ha complert. Si a mi se m'ha assenyalat entre vosaltres, és senzillament perquè durant la meva vida el meu nom ha sonat per tot arreu. (...) En un mot: som tots catalans i tots estimem Catalunya, doncs, demostrem-ho! A Catalunya no hi ha d'haver partits, no hi ha d'haver enveges, ni ambicions particulars. Perquè hi ha per damunt una cosa sagrada, que és Catalunya! Crec que he d'acabar així.»

Els exiliats van saber que Casals era un fidel indestructible, i incombustible de la mateixa fusta que Joan Coromines, Serra i Moret, Nicolau d'Olwer, Pompeu Fabra, Rovira i Virgili i tants d'altres líders ciutadans, siguin polítics o culturals. A mesura que aquests desapareixien, Casals guanyava, al marge del seu prestigi internacional com a músic, més relleu dins el món dels refugiats. La premsa de l'exili en fou un eloqüent testimoni: *Xaloc, Ressorgiment, La Nostra Revista, Catalunya, Orfeó Català, El Poble Català, Veu catalana, Pont Blau, Germanor, Quaderns de l'Exili, La Humanitat, Endavant, L'Emigrant*, etc. Tots publicaren articles i poemes, notes i fragments de parlaments, fotografies i editorials, un reguitzell de textos on mostraren el que significava Pau Casals per al difícil món de les identitats compartides, el somni del retorn i la intransigència de la fidelitat a les idees, la voluntat de complaure els fills o el record dels paisatges i familiars i amics. A tall d'exemple, reproduïm un fragment de l'entrevista que, el 1945, li feia Pedro Bilbao per a *El País* de Montevideo: «Jo no tinc cap carnet polític, sóc solament un català i espanyol aimant de la llibertat i de la democràcia, i per aquesta raó fou meua la causa de la República. Vaig ajudar els exiliats tot el que vaig poder, i ells convertiren la meua casa, no en un centre sinó en el centre de moltes activitats. Quan entraren els alemanys, funcionaven a França, sobretot pels Pirineus, unes quantes organitzacions republicanes al costat dels aliats. L'Aliança Democràtica Espanyola n'era una. Les seves activitats consistien a organitzar la resistència contra els alemanys i el govern de Vichy. Ajudaven a creuar la frontera d'Espanya als presoners escàpols dels camps de concentració. Els facilitaven enllaços a Espanya per arribar fins Gibraltar. Editaven propaganda clandestina, sabotejaven els treballs dels alemanys, en fi, mantenien viu l'esperit de la llibertat. I aquells homes, compatriotes meus, em cercaven per tal de trobar consell i ajut. Tenia

també, un fons d'auxili a les víctimes de les guerres, la nostra, i aquesta altra que, en resum, és la mateixa. Jo rebia diners, robes, aliments, medicines, etc. de particulars i d'organismes benèfics de tot el món.»⁹

Puerto Rico: lluita per la pau i per les llibertats de Catalunya

El 1940, arran de l'afusellament de Companys, hi hagué un buit a la presidència de la Generalitat. Fou substituït per Josep Irla. El 1954, amb la dimissió d'aquest, es produí una situació crítica i un segon buit. En aquest moment, el prestigi de Casals era immens i va ser proposat pel Centre Català de Santiago de Xile com a president de la Generalitat en una crida pública perquè fos el president. Tarradellas, com a conseller primer, havia tramès un cablegrama en què li pregava que fos candidat. Així mateix, vint-i-un diputats van remetre un cable a Casals en què li insistien que havia d'acceptar. No era una iniciativa extemporània, una sortida de to, sinó una decisió molt assumida i sòlida. Hi havia voluntat del món polític català de l'exili que la presidència de la Generalitat no fos política sinó civiocultural, com a representació social global de l'exili. I qui millor podia encarnar això era Casals. Malgrat la campanya, no va acceptar¹⁰. Va reiterar que era només un artista, un músic, que es pronunciava públicament davant la repressió contra la identitat i la cultura catalanes i que lluitava d'acord amb la seva consciència. A Tarradellas, va trametre-li aquesta resposta: «Massa greu petició poder donar resposta categòrica. Stop. Profundament emocionat demano a tots un temps de reflexió i recolliment.»

El conseller primer, segons Joan Sauret¹¹, testimoni directe i autor del primer llibre que vol explicar globalment l'exili, encomanà a un exiliat que residia a Prada que el visités. Així ho féu Julià Gual i la resposta que trameté a Tarradellas és que Casals es reservava. El gran músic no digué que no, però a la pràctica la resposta era una clara negativa momentània. Finalment, el 23 de juliol del 1954, aparegué la resposta definitiva amb la negativa ferma. Pocs dies després, es nomenà Josep Tarradellas. El document és ben explícit: «Reflexió feta no puc ni dec acceptar Presidència Generalitat convençut de servir millor Catalunya en circumstàncies actuals com la serveixo ara. Stop. Agraït-vos de cor alta distinció proposada per vós i Diputats Parlament Català lamento no poder complaure-us sentint profundament deure restar al marge tota representació política que fatalment disminuiria eficàcia de la de caràcter independent i espi-ritual que cal reservar avui més que mai per quan sigui hora.»

Un dels molts exemples de col·laboració amb la cultura catalana a l'exili fou la implicació en els Jocs Florals; quan no hi podia anar, com s'esdevingué a Perpinyà, hi participava per escrit. En el discurs del 1964 expressava, tot citant un fragment del seu discurs del 1950, que romanía fidel al mateix punt: «Vull acabar amb aquesta mateixa advocació, ara que han transcorregut encara més anys, que he viscut sota més cels i que he passat per més països. Sigueu fidels a la terra i a la llengua, no per a tancar-vos i recloure-us, sinó per a tenir una veu pròpia en el gran concert dels sentiments i les esperances dels homes. Si n'he sentit, n'he compost, si n'he executat de música a la meua vida! Això no obstant, mai no he oblidat que la meua santa mare, mentre em bressolava, em cantava dolçament una cançó popular del nostre país: 'La Mare de Déu, quan era xiqueta...' I actualment, si recorro països i més països amb la intenció de donar-los el meu missatge de pau, és per a executar el meu oratori *El Pessebre*, compost en el refugi de Prada durant l'etapa ombrívola i angoixosa de l'ocupació nazi. Ara bé, *El Pessebre* està ple de ressonàncies catalanes, perquè jo no puc deixar d'ésser el que sóc, i amb tot, arreu troba la mateixa acollida entusiasta i comprensiva entre els homes de bona voluntat.»¹²

Pau Casals excel·lí en el combat per la pau enmig de la Guerra Freda; en contacte amb Einstein, treballà perquè l'amenaça atòmica, el perill nuclear no fos real. Havia conegut Albert Schwitzer a Edimburg el 1934 i, mitjançant una activa correspondència, seguien en contacte constant. Bach i Catalunya tingueren ara una companya: la lluita per la pau davant la guerra atòmica. Dag Hammarskjöld, secretari general de les Nacions Unides, li trameté una invitació especial a Puerto Rico perquè fes un concert el Dia de las Nacions Unides, que commemorava l'aniversari de la fundació de l'organització. Casals no volia tocar als Estats Units, però l'extraterritorialitat de l'organisme el convencé. El concert va ésser un èxit: Bach i *El cant dels ocells*. Traduïm del programa de mà (24-X-1958): «no es deu al fet que res no hagi canviat en la meua actitud moral o a les restriccions que m'he imposat a mi mateix i a la meua carrera artística durant tots aquests anys, sinó que actualment tota la resta té una importància secundària en comparació de l'enorme i potser mortal perill que amenaçava la humanitat.» El concert fou l'esdeveniment musical radiotransmès, i per televisió per la CBS, que ha tingut major difusió a la història. Juntament amb el concert, es retransmeté el breu discurs de Casals que el convertí en una icona mundial per la pau del món en moments de tensió.

El 1956 a Buenos Aires la dinàmica colònia aplegada a l'entorn del Centre Català promou el llibre blanc *Catalonia-Catalonge-Cataluña*, on s'apleguen textos sobre Catalunya. S'hi reproduïen fragments de les converses amb Corredor, on Casals afirma: «Així, almenys, dormo tranquil, perquè sé que faig el meu deure. Si no hagués pres aquesta actitud, les nits em serien una tortura.» En aquesta obra col·lectiva escriu la flor i nata de la cultura catalana a l'exili: la història (Pere Bosch Gimpera), la geografia (Jaume Vachier), la llengua (Joan Coromines), la literatura (Pere Mas Parera), la poesia (Josep Carner), l'art (Domènec Guansé), les institucions polítiques (Josep Santaló), la universitat (August Pi Sunyer), l'evolució econòmica i social (M. Serra i Moret), la Mancomunitat (Josep Rovira), el Parlament (Antoni Dot), els governs de la Catalunya autònoma (Carles Pi Sunyer), Catalunya i la guerra civil (Vicenç Guarner), la justícia (S. Sentís), la Catalunya colònia (Marc Aureli Vila), les lleis de les Nacions Unides i Catalunya (J. Cuatrecasas), la política catalana (J. Rocamora), la Catalunya i els pobles petits en el destí del món (L. Nicolau d'Oliver) i unes conclusions on es reclama per Catalunya el dret de l'autodeterminació. Un fragment de *The spirit of Catalonia* de Josep Trueta i diversos documents i fotografies, entre les quals hi havia les de tres personalitats (Macià, Companys i Casals), tanquen l'obra reivindicativa que edita la revista *Catalunya*.

Aquesta obra col·lectiva, en què Casals juga el paper de personalitat mundial, esdevingué un símbol de Catalunya, i els seus promotors posaren en rang d'honor el paper de Pau Casals, que tingué el pròleg i diversos escrits d'homenatge. El llibre arranca amb una salutació de Casals —que reproduïm després íntegrament— seguida d'uns mots de Josep M. Corredor: «La resistència pasiva de Casals», procedents del llibre *Conversaciones con Pablo Casals*, i una semblança de Robert Gerhard: «Pau Casals símbolo de la Nacionalidad Catalana». El conjunt de treballs exposen sintèticament les raons de la profunda reivindicació catalana, i el llibre s'obre amb aquests mots de Casals: «Trobo excel·lent la idea de publicar un *Llibre Blanc de Catalunya* i de fer-lo conèixer a l'opinió internacional perquè s'enterin de quina és en l'actualitat la veritable situació de la nostra terra. Sobretot l'ONU i els seus principals organismes especialment la UNESCO no haurien de seguir ignorant que a l'Europa occidental hi ha un poble al qual se li neguen els seus drets més elementals com són en el conreu de la seva llengua i de la seva cultura multisecular. La persecució que el règim franquista infligeix a Catalunya des de fa setze anys hauria de revoltar totes les consciències

liberals del món. I cal que aquestes consciències sàpiguen que si romanen indiferents, el seu silenci esdevé una complicitat. La Llibertat, com la Pau, també és indivisible.»

Casals mai no va deixar el seu combat per Catalunya, tant en les tribunes internacionals —les de les Nacions Unides i les de les converses amb presidents com ara Kennedy— com en les trobades de catalans. Una trobada d'exiliats, de refugiats, quan l'exili ja era un camí sense possibilitats de retorn, fou al Centre Català de Caracas. S'hi van trobar milers de catalans de tot el continent i Casals s'hi va emocionar (25-V-1972): «Estimats: Vosaltres aquí representeu allò més valuós de la meva ànima, que és l'amor a la nostra terra: Catalunya. Al trobar-me entre vosaltres i per la primera vegada amb quantitat de catalans des de fa 35 anys, em para la paraula, però vull dir-vos solament que us estimo i que us admiro d'haver fet el vostre deure. Doncs fills de catalans el no voler acceptar lo que ha passat i lo que passa a Catalunya. Millor fora, fora que estar supeditats a unes lleis, a unes costums que nosaltres, catalans, no volem acceptar. És així com jo també, com vosaltres, he sortit de Catalunya, que estimo tant i que enyoro tant. Aquests 35 anys han passat pensant sempre amb la nostra terra, amb membres de la meva família que encara són allí. Amb amics, amics de la meva edat quasi, i alguns també de la meva edat que pensen com tots nosaltres i que pateixen d'estar a Catalunya i que per circumstàncies diverses no poden fer el que nosaltres hem fet de fugir, fugir de la terra nostra tan maltractada. Però per tot arreu on hi he anat he trobat catalans que m'han consolat de veure que Catalunya està en tots els cors catalans, jo diria, més forts que mai, per l'absència. Ara jo us admiro, perquè aquí a Veneçuela, en el país que vosaltres heu adoptat, se us respecta, us respecta per lo que valeu i perquè sou catalans. (...) Som catalans i tenim l'orgull de ser-ho. Visca Catalunya!»

A la tercera intervenció (24-X-1971) davant les Nacions Unides ja té 95 anys. Havia estat invitat per U Thant per a compondre l'himne a la pau que interpretarà el dia de les Nacions Unides. Després de la sessió, se li atorgà la medalla de la pau, i tocà, un cop més, *El cant dels ocells*: «Els ocells al cel, a l'espai.... cantant pau, pau... pau... i la música és la música que hauria volgut i admirat Bach i Beethoven i tots els grans. I és l'ànima del meu país, Catalunya.»

Igualment destacada va ser la invitació del 1961, amb 84 anys, per tocar una altra vegada a la Casa Blanca, ara davant Kennedy —el 1904 ja ho havia fet davant Roosevelt. Havia aconseguit el seu objectiu: explicar el seu missatge de pau a Kennedy.

La conversa durà, segons explicà Joan Alavedra, quaranta-vuit minuts¹³. La carta, molt raonada, d'acceptació, en la qual trencava el silenci auto-imposat de tocar als Estats Units, afirma: «Mai com ara la humanitat no ha hagut de fer front a uns moments tan crucials, i el desig de pau universal és com una pregària que se sent arreu. Cadascun de nosaltres està obligat a fer tot el que calgui per aconseguir aquesta finalitat. (...) Per això jo esperava l'oportunitat de trobar-me amb vós. I us dic que la música que tocaré per a vós i per als vostres amics simbolitza la profunda simpatia que sento pel poble americà i la fe i la confiança que tots tenim posades en vós com a capdavanter de les llibertats humanes.»

Des del 1955 fins a la mort, de Puerto Rico estant Casals féu costat als exiliats. Aquests sempre tingueren en ell no només un aliat sinó també un entusiasta promotor i adherent amb qui pogueren comptar de manera incondicional, perquè sentia i entenia la seva situació com la d'un més. Era proverbial com contestava totes les cartes, la qual cosa el comprometé tota la vida amb el destí que s'havia forjat.

Un testimoni universal de valors morals

Pau Casals té diversos museus, conservatoris, escultures, carrers i avingudes, la seva obra és constantment reeditada i, com a exemple d'un comportament modèlic, esdevé punt de referència en l'actuació individual davant els problemes col·lectius, davant les preocupacions profundes de la humanitat.

El 1950, a Perpinyà, mentre que Franco s'afermava, les democràcies occidentals giraven l'esquena a Catalunya i a moltes altres esperances dels qui lluitaren contra el totalitarisme, i el país patia una horrorosa discriminació identitària, poc explicada i gairebé oblidada pels possibilistes eterns, Casals, com a president dels Jocs Florals, deia: «En aquesta època convulsionada que ens ha tocat de viure, moltes valors trontollen i semblen condemnades, però tal com s'ha esdevingut en altres etapes històriques, les nuvolades s'esvaeixen després, i noves llums redemptores tornen a anunciar-se; el que cal és no voler oblidar els ensenyaments de l'humanisme, i saber respectar en els altres aquella dignitat i aquella llibertat que tant desitgem per a nosaltres mateixos; el que cal és no desanimar-se, ni molt menys envilir-se, i poder conservar sempre la consciència del deure aconseguit. Poetes i prosadors de llengua catalana, un vell artista català que ha viscut sota molts cels i que ha passat per molts països, us saluda avui fraternalment. Us saluda i us encoratja a treballar i a perseverar. Sigueu fidels a l'esperit de la nostra terra, per poder així ésser

fidels als principis eterns d'humanitat i de fraternitat. Sigueu la veu càlida i poderosa per on ressona l'ànima d'un poble, que ha vençut molts segles perquè ara vulgui resignar-se a l'extinció de la seva personalitat. Ja sé que aquest poble, en la seva gran majoria, continua fidel a les seves essències seculars i desitja amb febrosa impaciència l'anunci victoriós de la resurrecció i per a aquells que senten a vegades llur consciència vacil·lar, els diré que tinguin en compte que, entre la lleialtat i l'abandó, el que realment està en joc és el nostre destí individual i col·lectiu.»¹⁴

El 1979 el seu fèretre, amb les banderes de les terres a les quals pertanyia, Catalunya i Puerto Rico, va anar a reposar, com desitjava, en terra catalana. I la cendra s'esvaï com la música, de manera fugissera i instantània, però no hi ha dubte que Casals és etern en la memòria col·lectiva catalana com a exemple de coratge i dignitat al servei d'unes causes justes.

Josep M. Figueres és professor de la Universitat Autònoma de Barcelona

Bibliografia

- ALAVEDRA, J. (1962) [1975]: *Pau Casals*, Aedos, Barcelona.
BALDOCK, R. (1994): *Pau Casals*, Paidós, Barcelona.
CASALS, P. (2004): *Concert a la Casa Blanca*, Fundació Pau Casals/Sony, Barcelona (text en fullet que acompanya el CD).
CORREDOR, J. M. (1967) [1974]: *Converses amb Pau Casals*, Selecta, Barcelona.
FIGUERES, J. M. (2006): «Pau Casals», a *Entrevista a la guerra. 100 converses de Lluís Companys a Pau Casals*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, pp. 323-348.
LLORENC, R. (1970): *Centre Català en les seves noces d'Argent*, Patronat de Cultura Terra Ferma, Caracas.
MARTÍ I SOLER, M. (1898): *L'Orfeo Català de Mèxic (1906-1986)*, Curial, Barcelona.
ROCAMORA, J. (1991): *El Casal de Catalunya a Buenos Aires*, Curial, Barcelona.
SOLÉ, F. i PUJOL, E. (2006): *Exilis*, Manresaditorial, Manresa.
VILANOVA, F. (2006): *Exiliats, proscrius, deportats*, Empúries, Barcelona.

¹ Rosa M. CRUELLAS: «Pau Casals: el fons d'un català universal a l'Arxiu Nacional de Catalunya», *Butlletí de l'ANC*, 5 (2003); id.: *Inventari del fons Pau Casals (1722-1998)*, ANC, Sant Cugat del Vallès:2000.

² Diverses vegades protesta personalment davant el govern de la Generalitat respecte de la persecució religiosa i social que la FAI —i d'altres incontrolats— organitzaren i promogueren arreu del país. Davant la manca de mitjans del govern català, demana la seva dimissió, a la qual cosa contestaren que s'imposaria un terror encara més greu i una destrucció de tot el patrimoni de connotacions o origen religiós. Per tant, Pau Casals no es vinculà a la persecució, ans la combaté i, quan pogué, va ajudar a salvar les seves víctimes.

³ Parlen del concert *La Rambla, La Vanguardia i Treball* (20-X-1938). Reproduït a J. M. FIGUERES: *Entrevista a la*

guerra. 100 converses de Lluís Companys a Pau Casals, L'Esfera dels Llibres, Barcelona:2006, p. 325.

⁴ «Pablo Casals, sancionado con un millón de pesetas. El Boletín Oficial del Estado ha insertado una sentencia dictada por el Tribunal de Responsabilidades políticas declarando la responsabilidad política de Pablo Casals Defillo, vecino del Vendrell, al que se impone la sanción de un millón de pesetas de multa.» La xifra, sis mil euros, s'ha de situar en el moment. Llavors, un diari valia deu cèntims, la dècima part d'una pesseta, i una simple traducció als valors actuals palesa el següent: si la multa és aproximadament d'un valor com de deu milions de diaris, com que avui un diari val un euro, l'equivalència seria de 10.000.000 d'euros. La impunitat amb què actuava aquest tribunal, sense cap instància a la qual poder recórrer, és un exemple de l'arbitrarietat d'una actuació que es pot afirmar sens dubte de simple venjança i acarnissament amb els vençuts, la qual cosa contravenia a tota la doctrina cristiana que, segons les autoritats, inspirava la dictadura.

⁵ Després de l'esplèndid treball de D. DÍAZ ESCULIES: *Entre filferades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*, La Magrana, Barcelona: 1993, el més recent, de F. VILANOVA: *Exiliats, proscrius, deportats*, Empúries, Barcelona:2006, p. 48, afirma: «els problemes logístics eren, objectivament, insuperables».

⁶ J. TRUETA: «El meu Pau Casals», a *Fragments d'una vida*, Edicions 62, Barcelona:1978, pp. 214- 215.

⁷ Entre altres: «La visita de Pau Casals», a M. MARTÍ I SOLER: *L'Orfeo Català de Mèxic (1906-1986)*, Curial, Barcelona:1989, pp. 138-135, i «El Llibre blanc de Catalunya i l'exemple de Pau Casals», a J. ROCAMORA: *El Casal de Catalunya a Buenos Aires*, Curial, Barcelona:1991, pp. 200-212.

⁸ J. FAULÍ: *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili (1941-1977)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona:2002, p. 63.

⁹ «Exiliats Il·lustres: Pau Casals opina», *L'Emigrant*, 10 (1945).

¹⁰ Una altra campanya ben interessant que no reeixí però que apareix força en la premsa de l'exili i en diaris de l'Amèrica del Sud és la proposta perquè fos premi Nobel de la Pau.

¹¹ J. SAURET: *L'exili polític català*, Proa/Aymà, Barcelona: 1979, pp. 119 i ss.

¹² «Discurs del president del consistori Mestre Pau Casals», *Xaloc*, 3 (1964); també a *Ressorgiment*, 579 (1964).

¹³ J. ALAVEDRA: *Personatges inoblidables i altres records*, Selecta, Barcelona:1968, pp. 130 i ss.

¹⁴ «El discurs del Mestre Pau Casals», *La Humanitat*, 2a època (15-X-1950), París.